

Ігор Павлович Білецький

кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-4995-7842>

Юлія Сергіївна Тагліна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри теорії культури і філософії науки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-4961-6282>

**НАУКОВА ТА ФІЛОСОФСЬКА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ
У КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМ ЗАХІДНОЇ І СХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ**

В статті розглядаються етапи розвитку уявлень про раціональне мислення, раціональне наукове знання та науку як таку в рамках контексту так званих парадигм філософії. Ці парадигми наступні: антична (в її основі ідея уникнення страждань та досягнення щастя в світі, чужому й байдужому до людських устремлінь), авраамічна (парадигма авраамічних релігій – юдаїзму, християнства та ісламу з їх монотеїзмом, креаціонізмом, фідеїзмом), сучасна сциєнтистська (на основі пріоритету наукового, насамперед природничого знання та картини світу, яку воно пропонує), традиційна індійська (в її основі ідея реінкарнації, колеса сансари та звільнення з нього) та традиційна китайська (з її світоглядним організмізмом чи світоглядом, який розглядає всесвіт як єдиний організм, органами якого виступають окремі люди та інші живі істоти). Перші три парадигми репрезентують етапи розвитку саме західної традиції, починаючи від часів античності і до сьогодення, індійська ж та китайська парадигми є окремими та незалежними і в сучасних умовах можуть являти собою певні світоглядні альтернативи уявленням західним. Докладно проаналізовано шлях розвитку західної традиції, показано, що ключову роль у формуванні саме сучасної парадигми відіграли спричинені винайденням книгодруку та широким розповсюдженням читання зміни сприйняття західних людей з авдіотактильного на візуальне (як це продемонстрував канадійський філософ М. Мак-Люен). Показано також, що розвиток кожної із зазначених парадигм починається з екзистенційних питань щодо місця і ролі індивідуума в суспільстві, які в подальшому ведуть до підняття відповідних фізичних та метафізичних питань з усіма витікаючими наслідками. Раціональне мислення, наукові уявлення і знання розвиваються за цією схемою в рамках кожної із зазначених парадигм.

Нарешті наприкінці запропоновано гіпотезу, що сучасна ситуація постмодерну викликана з однієї сторони процесом емансипації гуманітарних наук, з іншої процесами культурної деколонізації та породжуваного нею світоглядного плюралізму.

Ключові слова: **антична, авраамічна, сциєнтистська, індійська, китайська парадигми філософування, наукова, філософська раціональність, індивідуум, суспільство, розвиток.**

Як цитувати: Білецький, І., Тагліна, Ю. (2022). Наукова та філософська раціональність у контексті парадигм західної і східної філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки»,* (66), 6-15.
<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-01>

Incites: Biletsky, I., Tahlina, Y. (2022). Scientific and philosophical rationality in the context of paradigms of western and eastern philosophy. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Theory of Culture and Philosophy of Science",* (66), 6-15.
<https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-01> [In Ukrainian]

В даній статті пропонується проаналізувати етапи розвитку уявлень про раціональне мислення, раціональне наукове знання та науку як таку в рамках відповідних парадигм Сходу

і Заходу. Це пропонується зробити для того, щоб виявити рушійні механізми та передумови розвитку такого знання, і зробити це пропонується через компаративістський аналіз. Як відомо, починаючи з 1962-го року, з публікації першого видання книги Т. Куна «Структура наукових революцій» наші уявлення про розвиток науки зазнають кардинальних змін: розвиток науки перестає виглядати як лінійний та кумулятивний шлях до абсолютної істини – наукове знання постає досить таки умовним та залежним від чисельних культурно-історичних контекстів. Теорія Куна, так само як і деякі інші теорії, що послідували за нею (Ст. Тулмін, П. Фейерабенд), являють собою просто «констатацію факту» з одного боку та свого роду метатеорію з іншого, а оскільки кожне мета- може передбачати певне мета-мета-, то власне дана стаття і присвячена пошуку цього мета-мета- [3].

Раніше, в попередніх публікаціях ми писали про так звані парадигми філософування, введені за аналогією з парадигмами «нормальної науки» Т. Куна, і виділили п'ять таких парадигм: традиційні індійську (сперту на теорію реінкарнації та колеса сансари), китайську (на основі світоглядного організмізму), античну (філософія як спосіб життя), авраамічну (сперту на принцип монотеїзму та креаціонізму) та сучасну сциентиську (сперту на сучасне наукове бачення світу) [3]. Власне, якщо ми говоримо про парадигми Заходу і Сходу, то потрібно констатувати наявність однієї глобальної лінії розвитку західної та двох ліній східної (китайської та індійської) гілок філософування. Західна лінія йде, починаючи від античності, через християнську «революцію» перших віків нової ери до сциентиської революції Нового часу. Кожна із зазначених ліній передбачала не лише відповідний корпус суто філософських, тобто гранично загальних, але також систему партикулярних ідей сциентиського характеру. Останні обумовлювалися особливостями ідей загально-філософських [5].

Розглянемо спочатку еволюцію західної лінії мислення. В більшості сучасних підручників з філософії написано, що філософія стала першою наукою приступною людям, решта ж наук утворилися пізніше шляхом відділення від філософії. Ще в часи античності від філософії відділилася математика: так математика Піфагора ще не була математикою в сучасному розумінні слова, тобто суто формальною наукою, оскільки кожне число наділялося метафізичним значенням (звідки, наприклад, практики нумерології та гематрії); математика стала наукою в значенні близькому до сучасного дещо пізніше, в часи Платона чи ще пізніше. Фізика відділилася від філософії на межі XVII – XVIII століть зусиллями І. Ньютона, психологія і соціологія в XIX столітті і т.д., і т.п.

Однак у реальності ситуація розвивалася дещо інакше. Як показує у своїх роботах французький історик філософії П'єр Адо, філософія для давніх греків, а пізніше римляни не була тим, чим вона є для сучасних людей, тобто допоміжною науковою дисципліною, смисл якої є не завжди зрозумілим. Філософія була для них наукою чи мистецтвом суто практичним і передбачала певний спосіб життя необхідний для досягнення щастя та уникнення страждань. Бути ж філософом означало слідувати цьому способу життя, той же, хто просто пропонував які-небудь ідеї, не слідуючи їм, називався не філософом, а софістом. Основою будь-якого філософського вчення в часи античності була етика, тобто вчення про спосіб життя відповідної школи. Філософові було достатньо знати правила пропонованої етики та слідувати їм. Як приклад можна згадати Марка Аврелія, якого почали вважати філософом за життя, ще до того, як після його смерті знайшли його свиток, у який він записував свої думки [2, с. 177-178]. Для тих же, хто хотів глибшого розуміння, пропонувалася фізика, фізика не в сучасному розумінні цього слова, а вчення про об'єктивну реальність, а фізика філософська, як обґрунтування етики, чому саме такі, а не інші правила потрібні для щастя. Нарешті тим, кому навіть цього було недостатньо, пропонувалася логіка (включаючи епістемологію) як пояснення того, звідки ми знаємо те, про що стверджуємо в рамках фізики. Покажемо у цьому відношенні є діалог Платона «Держава» [9], єдиний з його діалогів, який репрезентує цілісну систему всього від початку до кінця. Сюжет цього діалогу починається з того, що декілька друзів збираються для того, щоб з'ясувати, що таке щастя. Вони швидко доходять до того, що щастя – це певний стан душі, далі ж наступне питання, а що необхідне для досягнення цього стану. Необхідні певні зовнішні умови, в т.ч. політичні. Устрій держави, яка на думку Платона може забезпечити такі умови безпосередньо пов'язується з видами людської душі й тим, що потрібно кожному з них для щастя. По ходу цього діалогу викладається також знаменита теорія ідей, теорія перевтілень і т.д., і т.п.

Сучасне світобачення передбачає досить чітке розрізнення індивідуального (наприклад того, що потрібно окремому індивідууму) і колективного (як об'єднати індивідуумів); антична традиція, як здається, ще не робила такого розрізнення – відповідно, індивідуальне щастя в уявленні греків було безпосередньо пов'язане з колективним благом (принаймні, як це ми можемо бачити у Платона). Таким чином, в основі «наукової» (філософської) раціональності в уявленнях часів античності лежить ідея блага (індивідуального і колективного). Усе інше – обґрунтування і доповнення до цієї базової теми. Так, наприклад, математика, яка згідно зі згадками античних авторів, входила до обов'язкової програми Платонівської академії, вивчалася не задля практичного застосування, а задля очищення та ушляхетнення душі, її переорієнтації до розуміння вищих духовних істин [4]. Тобто, математика для Платона та його послідовників аж до неоплатоніків і далі була духовною наукою, а не мистецтвом розв'язання практичних потреб. На це прямо вказує Прокл філософ-неоплатонік V століття н.е. у своїх коментарях на «Начала» Евкліда. Математичні об'єкти, стверджує Прокл, походять не від чуттєвих шляхом відсторонення (як звичайно вважають), а шляхом участі в єдиному (мається на увазі знаменита тріада Плотіна Єдине – Нус (космічний розум) - Душа (всесвітня)): числа походять з Єдиного так само, як і Нус і Душа. Вони є формами останніх (відмінність між душею і розумом у тому, що розум перебуває в зосередженні, а душа і розділенні) [4].

Справжня наука – це наука теоретична (термін «теорія» уведений ще Піфагором на противагу практиці, остання – це ремесло, а не наука). Теоретична ж наука – це будь-яке пізнання вічного. Перша теоретична наука, єдина і вічна – це теологія (як її називає Прокл чи інші неоплатоніки, пізніше, починаючи з часів середньовіччя її називають метафізикою), наука, яка виводить усе з себе самої; друга теоретична наука – це математика, яка виводить свої результати з певних засновків. Математика займає середнє положення між уможливленим і чуттєвим. Останнє – це сфера практики, тобто не науки [4].

Основним методом наукового дослідження виступає діалектика та її різновиди. Слово діалектика грецького походження і споріднене слову «діалог» - бесіда. Імовірно вона бере початок від Сократа, який принципово не хотів нічого записувати і навчав та розмірковував виключно в усній формі. Сократ стверджував, що записане слово – це слово, направлене до всіх і до нікого зокрема, і тому позбавлене сили. Виходячи з цього діалектику в її першому, сократівському значенні можна визначити як метод міркування чи навчання шляхом ведення усної бесіди, що дозволяє відразу використовувати аргументи, зрозумілі співбесіднику. Власне, очевидно, що Сократ був не єдиним, хто використовував такий підхід. Особливістю Сократа було те, що він не намагався давати готових відповідей, але змушував співбесідників самих приходити до відповідних висновків.

Платон записав діалоги, які буцімто вів Сократ. У діалогах Платона багато персонажів, кожний з яких може обстоювати власні думки, прикінцеві авторські висновки нерідко взагалі відсутні й читачеві пропонується зробити висновки самотужки. Виходячи з цього, можна виділити другий, платонівський аспект діалектики як підходу, що розглядає протилежності не як виключаючі, але як доповнюючі одна одну. В підручнику платонівської філософії Альбіна діалектика визначається як знання смислу речей.

Починаючи з IV століття н.е. широкого розповсюдження на території Римської імперії і далі на Північ і Схід набуває так звана авраамічна світоглядна парадигма, тобто парадигма авраамічних релігій – юдаїзму, християнства, ісламу. Ці три релігії відрізняються між собою за багатьма параметрами. Поділяючи при цьому спільну міфологічну та метафізичну основу. Остання зводиться до ідеї чіткого монотеїзму, креаціонізму, фідейзму та опори на відповідні священні тексти. Власне сама ця основа складається ще в рамках досить традиційного (тобто чистого від елліністичних впливів) юдаїзму й у подальшому по мірі намагань її раціонального осмислення і впорядкування починає використовувати підходи язичницької філософії (переважно аристотелівської та неоплатонічної), в тому числі використовуючи ідеї гематрії та нумерології для обґрунтування необхідності застосування математики. Власне все це служить методом раціонального осмислення віри чи то християнської, чи то мусульманської. Основна наука – теологія, решта – допоміжні науки, служниці теології (філософія – служниця богослов'я) [10]. Останнє носить насамперед практичний характер, його метою виступає об'єднання віруючих на шляху до спасіння. Церква – тіло Христове, християнське суспільство і є церквою, що складається з мирян та священства – в основі ж вчення Христове, яке дає шлях

до спасіння. В ісламі аналогічно – умма чи мусульманська община, об'єднана спільним розумінням істинної релігії. І знову ж таки єдність індивідуального і колективного блага як основа раціонального мислення.

Новий час починається разом із початком широкого руху за реформу церкви та виникненням третього глобального напрямку в християнстві, протестантизму. Власне з цим останнім пов'язував виникнення наукової раціональності, а також нового капіталістичного типу відносин німецький соціолог Макс Вебер [6]. Чисельні протестантські конфесії, які виникли в цей час, беруть на озброєння доктрину божественного напередвизначення Августина Аврелія, згідно з якою Бог одних обрав для спасіння, а інших для погибелі, й тих, кого він обрав до спасіння, він веде упродовж усього життя, завдяки чому вони досягають успіху не лише після смерті, але також і за життя. Тобто для того, щоб відчутти себе обраним для спасіння, потрібно досягти успіху. Звідси культ успіху в протестантському середовищі, а також чеснот, що допомагають у досягненні успіху. Той, хто обраний і кого Бог веде по життю, не має підстав боятися нечистої сили – звідси тенденція до повного врешті решт ігнорування уявлення про надприродних істот, якими був щільно населений середньовічний універсум. Тобто і капіталізм, і деміфологізація оточуючого світу є наслідком протестантизму. Теорія Макса Вебера сприймалася як щось самоочевидне аж до кінця ХХ століття, аж поки її не почали ставити під сумнів у зв'язку з досвідом та економічними успіхами країн Східної Азії. Відповідно уявлення про те, що не протестантизм був причиною капіталізму та раціоналізму, а навпаки, протестантизм, будучи новою конфесією, проявив більшу чутливість до тих світоглядних змін, які вже самі назвали на той час.

Що ж тоді могло послужити причиною зазначених змін? Ми виходимо з того, що відповідь може дати теорія канадійського філософа Маршалла Мак-Люена, викладена в його знаменитій книзі «Галактика Гутенберга». Мак-Люен пояснює зазначені світоглядні зміни винайденням книгодруку та спричиненим ним розповсюдженням читання. У людини, яка багато читає, вважає Мак-Люен, змінюється сприйняття з аудіотактильного на суто візуальне. Перше є симультанно-дискретним, друге – суцесивно-дискретним [8, с. 34-36]. Останнє означає, що реальність сприймається не як сукупність цілих подій (подія сприймається симультанно, тобто ніби в цілому і поза часом), а як послідовність (суцесія) окремих моментів (подібних до кадрів кіноплівки). Візуальне сприйняття передбачає обов'язковість візуальної логіки, основу якої репрезентує проста формальна логіка Арістотеля. Її закони – це власне закони візуального сприйняття. Для того ж щоб встановити, наскільки вони дотичні до ситуації, необхідне вимірювання та застосування математичних методів. Візуальне сприйняття передбачає також принцип перспективи: я, суб'єкт, стою в центрі, а реальність розташовується навколо мене [8, с.87-88]. Принцип перспективи, будучи інтеріоризованим, породжує потребу ієрархічного впорядкування знання, що стає наріжним каменем раціонального мислення. Уявлення про причинність також набувають візуального характеру: тобто зв'язок між причиною та наслідком має чітко простежуватися у візуальному просторі. Те, що не простежується просто заперечується, звідси заперечення магії, надприродних явищ та загальна деміфологізація.

Ще одним ключовим моментом, який відрізняє сучасну наукову раціональність та мислення сучасної сциєнтистської парадигми, є суб'єкт-об'єктна дихотомія. Саме вона лежить у основі уявлень сучасної науки з її класичною теорією істини, згідно з якою істина є знанням, яке відповідає дійсності. Антична парадигма не мала уявлень про суб'єкт-об'єктну дихотомію, вперше вона з'являється в працях середньовічних схоластів, обов'язковою ж вона стає саме у новий час. Суб'єкт-об'єктна дихотомія також витікає з особливостей візуального сприйняття. Саме воно передбачає обов'язкове розділення між мною та тим, що я сприймаю; інші види сприйняття навпаки передбачають поєднання. Те, що відділене від мене, не залежить від моєї волі – звідси ідея об'єктивної реальності як такої, що існує сама по собі, об'єктивно чи незалежно від моєї свідомості. Суб'єктивне ж стає протилежністю об'єктивного: більшу частину інформації тепер людина одержує з читання, читає ж вона, усамітнівшись і залишившись наодинці зі своїми комплексами, страхами, фантазіями – усім тим, що ми називаємо суб'єктивним, тобто ефемерним і насправді неіснуючим.

Таким чином сучасна наукова раціональність спирається на принципи суб'єкт-об'єктної дихотомії і візуальної логіки та математичні методи.

Деякі слова щодо протиставлення індивідууму та суспільства. Античність розглядала

у нерозривному зв'язку; середньовіччя з однієї сторони наголошувала на індивідуальній відповідальності перед Богом, з іншої наголошувала на необхідності церкви (умми в мусульманському світі) для спасіння – тобто знову ж таки єдності індивідууму та суспільства. Протестантизм почав наголошувати на індивідуальному характері спасіння і, якщо ми виходимо з теорії Мак-Люена, це проявляє себе в переході від суспільства ролей до суспільства посад [8, с. 29-30] – тобто індивідуум не ототожнюється повністю зі своїм місцем у суспільстві, але набуває повної автономії від суспільства.

У випадку китайської парадигми ми маємо шість шкіл традиційної китайської філософії: школа учених (конфуціанство), даоська школа, школа метафізики Ін-Ян, школа легістів, школа Мо І та школа імен [14]. Основними були конфуціанство та даосизм, які визначили основні аспекти розвитку традиційної китайської культури, а школа метафізики Ін-Ян, яка була першою за часом виникнення, зникла як окрема школа ще до народження Конфуція (VI ст. до н.е.), але її вчення було повністю асимільованим двома попередніми школами. В чому був первинний смисл вчення про триграми та гексаграми, сказати складно – очевидно, що він був якимсь чином пов'язаний з ритуальними практиками. В подальшому напрацювання цієї школи, представлені в «Книзі перемін» використовувалися переважно в гаданні, а також у таких традиційних китайських мистецтвах, як фен шуй, традиційна медицина чи навіть деякі стилі бойових мистецтв.

Власне основними школами китайської філософії були (й досі залишаються) конфуціанство і даосизм. Вони визначили собою основні аспекти традиційного китайського життя і культури: конфуціанство зовнішні, а даосизм внутрішні, духовні аспекти. Конфуціанство виникло в V ст. до н.е., даосизм же, як показують сучасні дослідження, десь у II ст. до н.е., приблизно за три століття після конфуціанства. Світоглядний організм китайської філософії означав, що всесвіт та суспільство сприймалися як єдиний організм, кожна жива істота ж як свого роду орган цього організму. Кожна людина чи інша істота подібно органів всередині звичайного організму має своє місце і функції або, як це називалося в китайській філософії, свій Шлях (своє Дао). Коли кожен слідує своєму Дао, то у Піднебесній панують мир та злагода, коли ж хтось відходить від свого шляху, то починаються проблеми. Філософія в Китаї розглядалася передусім як практичне мистецтво відновлення та збереження миру та гармонії [14]. Будучи системою соціально-моральної філософії, конфуціанство як організм розглядало людське суспільство, останнє значною мірою було зумовлено клановим характером традиційного китайського суспільства (клан – єдине ціле, єдиний організм родичів, однодумців тощо). Принаймні раннє конфуціанство демонструвало тенденцію до ігнорування усіх питань, окрім соціально-етичних [19].

Даосизм як релігія виник з шаманських культів Південного Китаю, пізніше на їх основі з'являється й розвивається відповідна філософська традиція, засновником якої вважається Лао-цзи. Ця філософія розглядає шлях людини не в суспільстві, але у всесвіті. Якщо в суспільстві все більш менш зрозуміло, закони й правила визначені, то зі Всесвітом навпаки – ідея законів природи, наприклад, була абсолютно чужою для традиційного китайського мислення. Звідси Дао перетворюється на певне абсолютно ірраціональне та невиразиме начало усього. «Шлях, про який можна розповісти, не є постійним Шляхом [Дао]. Ім'я, яке можна назвати, - не завжди постійне Ім'я. Де Імені немає, там початок усіх речей...» [7, с. 3]. В рамках даосизму в подальшому розвивалися традиційна китайська медицина, різноманітні духовні практики та практики бойових мистецтв, алхімія, традиційна естетика і т.п. Якщо конфуціанство пропагує суто колективні цінності, то в даосизмі на перший план виходять цінності індивідуальні – індивідуальний саморозвиток, особисте безсмертя, здоров'я тощо.

«бути конфуціанцем на службі і даосом у себе вдома», - твердить китайська приказка. Про повний індивідуалізм звичайно не йдеться, радше індивідуалізм доповняльний.

Деякі слова потрібно також сказати про загальний характер викладу в китайській філософії, в текстах якої ми не знайдемо послідовних і зв'язних систем з чіткою системою логічної аргументації, але замість них лише збірки окремих афоризмів та притч [17]. Справа в тому, що китайська кланова культура передбачала чітке розрізнення відносин всередині клану та за його межами. Всередині своєї групи потрібно підтримувати мир і злагоду, відповідно, засуджується все, що може їх порушити (а суперечки та логічні аргументи насправді нікого ні в чому не переконують, але лише породжують чвари). Тому, якщо хочеш когось у чомусь переконати, то потрібно робити це, не порушуючи злагоди, тобто непрямим чином. Звідси

мистецтво страгем замість логіки та риторики, як у Давній Греції [13].

Ремесла та техніка в Китаї розвивалися поза контекстом філософської раціональності.

Індійська парадигма розвивається в тісному зв'язку з традиційними релігійно-містичними практиками Вед та Упанішад. Загальна особливість індійської парадигми полягає в тому, що вона розвивалася в рамках світогляду, наріжним каменем якого були уявлення про реінкарнацію – жодна школа індійської філософії, навіть якщо вона й не поділяла ідеї реінкарнації, не могла уникнути питання про неї [18]. Ще одним наріжним каменем традиційної індійської культури була кастова система. Вона спиралася на Веди та Упанішади і разом з уявленнями про перевтілення та карму утворювала цілісну систему світогляду подібну до китайського організму. Відмінність же полягала в тому, що образом світу виступав не організм, а колесо Сансари, яке є колесом страждань. Завданням же філософії було звільнення з цього колеса. В Індії так само, як і в Греції, розвинулися традиції логічної аргументації та логіка як окрема наукова дисципліна; єдина ж відмінність від західної традиції була в тому, що в Індії основні зусилля були направлені не на освоєння зовнішнього світу, а на пізнання світу внутрішнього, пізнання т.зв. змінених станів свідомості. Ба більше деякі впливові школи, такі як Адвайта- та Вішишта-адвайта-веданта, взагалі заперечували існування зовнішнього світу, оголошуючи його сном, галюцинацією, яка підпорядкована законам причинності чи карми. Відповідно, якщо зовнішній світ є ілюзією, то який сенс намагатися його пізнати?

Таким чином ми одержуємо наступне. В західній традиції ми маємо послідовну зміну трьох парадигм філософування і відповідно раціональності: античну, авраамічну та новочасну сциєнтиську, які послідовно змінювали одна одну й кожна з яких, спираючись на певну систему метафізичних передумов, розвивала ці передумови, виходячи із паралельних запитів соціально-політичного життя та індивідуального існування. Аналогічну ситуацію ми спостерігаємо також і у випадку індійської та китайської парадигм. Порівняльний шлях розвитку можна проілюструвати за допомогою таблиці, яка наводиться нижче (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння парадигм філософування

Парадигма	Зародження	Розквіт, класика	Завершальний етап (сучасна ситуація для сциєнтиської парадигми)
Антична	Пошуки першопочатку - архе	Формування усталених напрямків, які пропонують певні ідеї щодо суспільства та індивідуума. Платонівська академія як основна школа, що ввібрала в себе досягнення інших напрямків	Кодифікація, складання чисельних коментарів, містичні та індивідуалістичні тенденції. Неоплатонізм та тиск з боку християнства.
Авраамічна	Апологетика та патристика. Зародження уявлень про спасіння через церкву як тіло Христове	Логічне осмислення та концептуалізація уявлень, сформованих на етапі патристики, суперечки щодо співвідношення віри та розуму. Зародження уявлень про індивідуальну відповідальність та спасіння.	Тиск з боку нових, суто світських версій раціоналізму. Секуляризація та просвітництво.
Сучасна, сциєнтиська	Зародження суто світського раціоналізму на основі уявлень про суб'єкт-об'єктну діхотомію.	Просвітництво XVIII ст. та бурхливий розвиток науки і технологій в XIX – XX ст., віра в прогрес.	Ситуація постмодерну як наслідок емансипації гуманітарних наук та процесів культурної деколонізації.

Продовження таблиці 1. Порівняння парадигм філософування

Китайська	Метафізика Інь – Ян та вчення про перманентні переміни.	Визначальний характер конфуціанської філософії та ідеології в соціальній та політичній сферах. Даоські уявлення як спосіб задоволення індивідуальних духовних і творчих запитів.	Тиск з боку західного сциентизму, відмова та повернення до традиційних конфуціанських та даоських уявлень та практик.
Індійська	Кастова система та її обґрунтування.	Філософія як пошук звільнення з тенет сансари. Ідея реінкарнації як основне філософське питання.	Тиск з боку західного сциентизму та спроби поєднати традиційні індійські і західні сциетиські уявлення. Неоведантизм.

Власне, що ми бачимо з цієї таблиці? Що раціональне мислення, на основі якого в подальшому розвивається наукове знання, зароджується в рамках певних первинних культурно-світоглядних уявлень, які в подальшому оформлюються у відповідні парадигми. Кожна з цих парадигм являє собою відповідь на певну екзистенційну ситуацію індивідуума та суспільства. Раціональне мислення та наукові уявлення розвиваються в рамках цих парадигмальних уявлень.

Нарешті, як свого роду постскриптом, декілька слів про ситуацію постмодерну, до якої наприкінці ХХ століття доходить сциентиська парадигма. На нашу думку ця ситуація є з однієї сторони результатом процесу емансипації гуманітарних наук, з іншої результатом культурної деколонізації. Справа в тому, що сциентиський прорив ХІХ віку був спричинений природничими (позитивними) науками, власне вони й призвели до остаточного формування сциентиської парадигми з такими її яскравими школами як позитивізм, марксизм, пізніше прагматизм і т.д., і т.п. Гуманітарні науки досить довго слідували у фарватері природничих та орієнтувалися на них. Якісні зміни в їх сфері починаються лише в ХХ столітті, що означає відмову від обов'язкового принципу *об'єктивізму* на користь *інтерсуб'єктивізму*. В цей же час, починаючи з середини ХХ століття інтенсифікуються процеси деколонізації спочатку політичної, а пізніше і культурної. Відповідно принцип інтерсуб'єктивності та наявність чисельних культурно-світоглядних альтернатив, в т.ч. з боку індійської та китайської філософських парадигм, власне і породжує ситуацію постмодерну та філософію постмодернізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адо П'єр. Філософія як спосіб життя / Переклад з французької О. Йосипенко. - Київ: Новий Акрополь, 2020. – 312 с.
2. Адо П'єр. Що таке антична філософія? / Переклад з французької С. Йосипенко. - Київ: Новий Акрополь, 2014. – 428 с.
3. Білецький І.П. Феномен науки в контексті парадигм філософування // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2017, випуск 5. - с. 80-84.
4. Білецький І.П. Математика як метод і як духовна практика // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2014, № 1092. - с. 104-111.
5. Білик Ярослав Михайлович. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія: Теорія культури та філософія науки – 2020, випуск 61. - с. 97-102.
6. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. - Київ: Основи, 1994. – 261 с.

7. Дао де цзин / Переклад українською Євгена Тарнавського . Харків: «Фоліо», 2020. – 90
8. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / Пер. з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова. – Київ: Ніка-Центр, 2008. – 392 с.
9. Платон. Держава / Переклад з давньогрецької Д. Коваль. – Київ: Основи, 2000. – 355 с.
10. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. – Київ: Основи, 1995. – 759 с.
11. Тагліна Ю.С. Homo Insufficiens (людина недостатня) – взаємозв'язок з природою і технікою // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Випуск № 1142. Серія „Теорія культури і філософія науки”. - Харків, 2014. – с. 108-111.
12. BRONKHORST JOHANNES. WHY IS THERE PHILOSOPHY IN INDIA?*(Sixth Gonda lecture, held on 13 November 1998 on the premises of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. 1999.) https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_E23DFD6660FA.P001/REF.pdf
13. Comparative Philosophy: Chinese and Western // Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Tue Jul 31, 2001; substantive revision Tue Aug 4, 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/comparphil-chiwes/>
14. Fung Yu-lan. A Short History of Chinese Philosophy//New York, the Macmillan Company, 1958.–368 p.
15. Historicist Theories of Scientific Rationality// Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Wed Jun 14, 2017. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rationality-historicist/>
16. Makarov Zorislav, Bohatyrczuk Diana. SCIENTIFIC RATIONALITY IN AN EDUCATIONAL CONTEXT: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS // DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-193-0-20> URL: ; <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/205/6142/12826-1?inl>
17. Normile Ian H. Exploring Criticality in Chinese Philosophy: Refuting Generalisations and Supporting Critical Thinking // Studies in Philosophy and Education (2023) 42:123–141. URL: <https://doi.org/10.1007/s11217-022-09855-3>
18. Radhakrishnan S. Indian Philosophy / New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1 – 688 p., v.2 – 822 p.
19. Rošker, Jana. (2021). Modern Confucian Epistemology: From Reason to Intuition—And Back // In book: Dao Companion to Contemporary Confucian Philosophy (pp.447-468), 2021. DOI:10.1007/978-3-030-56475-9_20
20. Sheehan Helena Dublin. The assault on scientific rationality: historical analysis and epistemological response // 13th European Sceptics Congress 7-9 September 2007 Dublin/ - <https://doras.dcu.ie/2460/1/assault-on-science.pdf>
21. Sarukkai, Sundar. Indian Philosophy and Philosophy of Science// New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers (2005) . URL: <https://philpapers.org/rec/SARIPA>
22. Tesfay Bisrat. The Rationality of the Process of Theory Change in Science // International Journal of Philosophy, Volume 8, Issue 2, June 2020. - Pages: 49-53. DOI: 10.11648/j.ijp.20200802.14

Стаття надійшла до редакції 05.09.2022

Стаття рекомендована до друку 25.11.2022

Igor P. Biletsky, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4995-7842>

Yuliia S. Tahlina, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theory of Culture and Philosophy of Science V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4961-6282>

SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL RATIONALITY IN THE CONTEXT OF PARADIGMS OF WESTERN AND EASTERN PHILOSOPHY

The article examines the stages of development of ideas about rational thinking, rational scientific knowledge and science as such within the context of the so-called paradigms of philosophy. These paradigms are as follows: Ancient (it is based on the idea of avoiding suffering *and achieving happiness in a world* alien and indifferent to human aspirations), Abrahamic (the paradigm of Abrahamic religions - Judaism, Christianity and Islam with their monotheism, creationism, fideism), Modern scientific (based on the priority of scientific, beforehand natural knowledge and the picture of the world it offers), the traditional Indian (based on the idea of reincarnation, the wheel of samsara and liberation from it) and the traditional Chinese (with its worldview organismism or a worldview that considers the universe as a single organism, the organs of which are individual people and other living beings). The first three paradigms represent the stages of development of the Western tradition, starting from ancient times to the present, while the Indian and Chinese paradigms are separate and independent that can in modern conditions represent certain worldview alternatives to Western ideas. The path of development of the Western tradition is analyzed in detail, it is shown that the key role in the formation of the Modern paradigm was played by the change in the perception of Western people from audio-tactile to visual caused by the invention of printing and the wide spread of reading (as it was demonstrated by the Canadian philosopher M. McLuhan). It is also shown that the development of each of these paradigms begins with existential questions about the place and role of the individual in society, which further leads to the raising of the corresponding physical and metaphysical questions with all the ensuing consequences. Rational thinking, scientific ideas and knowledge develop according to this scheme within the framework of each of these paradigms.

Finally, at the end, the hypothesis is proposed that the current postmodern situation is caused on the one hand by the process of emancipation of the humanities, and on the other by the processes of cultural decolonization and the resulting worldview pluralism.

Keywords: **Ancient, Abrahamic, Scientific, Indian, Chinese paradigms of philosophizing, scientific, philosophical rationality, individual, society, development.**

REFERENCES

1. Ado Pierre. Philosophy as a Way of Life. Translated from French by O. Yosypenko. - Kyiv: Novy Akropolis, 2020. - 312 p. (In Ukrainian)
2. Ado Pierre. What Is Ancient Philosophy? Translated from French by S. Yosypenko. - Kyiv: Novy Akropolis, 2014. - 428 p. (In Ukrainian)
3. Biletskyi I.P. The Phenomenon of Science in the Context of Philosophical Paradigms // Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Theory of Culture and Philosophy of Science – 2017, Issue 5. - p. 80-84. (In Ukrainian)
4. Biletskyi I.P. Mathematics as a Method and as a Spiritual Practice // Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Theory of Culture and Philosophy of Science – 2014, No. 1092. - p. 104-111. (In Ukrainian)
5. Bilyk Yaroslav Mykhailovych. SOCIOCULTURAL ANALYSIS IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF SCIENCE // Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Series: Theory of Culture and Philosophy of Science – 2020, Issue 61. - p. 97-102. (In Ukrainian)
6. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Translated from German by O. Pohorilyi. - Kyiv: Osnovy, 1994. - 261 p. (In Ukrainian)
7. Dao De Jing. Translated into Ukrainian by Yevhen Tarnavskyi. Kharkiv: Folio, 2020. - 90 p. (In Ukrainian)
8. McLuhan Marshall. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Translated from English by A.A. Halushka, V.I. Postnikov. - Kyiv: Nika-Tsentr, 2008. - 392 p. (In Ukrainian)
9. Plato. The Republic. Translated from Ancient Greek by D. Koval. - Kyiv: Osnovy, 2000. - 355 p.
10. Russell Bertrand. A History of Western Philosophy. Translated from English by Yu. Lisnyak, P. Tarashchuk. - Kyiv: Osnovy, 1995. - 759 p. (In Ukrainian)
11. Taglina Yu.S. Homo Insufficiens (the Insufficient Man) – Relationship with Nature and Technology // Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, Issue No. 1142. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science". - Kharkiv, 2014. - p. 108-111. (In Ukrainian)

12. BRONKHORST JOHANNES. WHY IS THERE PHILOSOPHY IN INDIA?*(Sixth Gonda lecture, held on 13 November 1998 on the premises of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences. 1999.) https://serval.unil.ch/resource/serval:BIB_E23DFD6660FA.P001/REF.pdf (In English)
13. Comparative Philosophy: Chinese and Western // Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Tue Jul 31, 2001; substantive revision Tue Aug 4, 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/comparphil-chiwes/> (In English)
14. Fung Yu-lan. A Short History of Chinese Philosophy // New York, the Macmillan Company, 1958. – 368 p. (In English)
15. Historicist Theories of Scientific Rationality// Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Wed Jun 14, 2017. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rationality-historicist/> (In English)
16. Makarov Zorislav, Bohatyrechuk Diana. SCIENTIFIC RATIONALITY IN AN EDUCATIONAL CONTEXT: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS // DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-193-0-20> URL: ; <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/205/6142/12826-1?inl> (In English)
17. Normile Ian H. Exploring Criticality in Chinese Philosophy: Refuting Generalisations and Supporting Critical Thinking // Studies in Philosophy and Education (2023) 42:123–141. URL: <https://doi.org/10.1007/s11217-022-09855-3> (In English)
18. Radhakrishnan S. Indian Philosophy / New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1 – 688 p., v.2 – 822 p (In English)
19. Rošker, Jana. (2021). Modern Confucian Epistemology: From Reason to Intuition—And Back // In book: Dao Companion to Contemporary Confucian Philosophy (pp.447-468), 2021. DOI:10.1007/978-3-030-56475-9_20 (In English)
20. Sheehan Helena Dublin. The assault on scientific rationality: historical analysis and epistemological response // 13th European Sceptics Congress 7-9 September 2007 Dublin/ - <https://doras.dcu.ie/2460/1/assault-on-science.pdf> (In English)
21. Sarukkai, Sundar. Indian Philosophy and Philosophy of Science// New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers (2005) . URL: <https://philpapers.org/rec/SARIPA> (In English)
22. Tesfay Bisrat. The Rationality of the Process of Theory Change in Science // International Journal of Philosophy, Volume 8, Issue 2, June 2020. - Pages: 49-53. DOI: 10.11648/j.ijp.20200802.14 (In English)

The article was received by the editors 05.09.2022

The article is recommended for printing 25.11.2022